

The Necessity of Correcting and Ttranslating Majlis-ul-Nafais of Amir Ali-Shir Nawai

Received: September 26, 2024 ∴ Revised: October 22, 2024
Accepted: November 11, 2024 ∴ Published Online: December 20, 2024

Hadi Bidaki¹

How to cite this article:

Bidaki, H. (2024). *The Necessity of Correcting and Ttranslating Majlis-ul-Nafais of Amir Ali-Shir Nawai*. *New Literary Studies*, 57 (2), 129-151. (in Persian with English abstract)
<https://doi.org/10.22067/jls.2024.90153.1632>

Abstract

The *Majalis al-Nafais* by Amir Ali-Shir Nawai is the most important source of the history of Persian literature in the first half of the 9th century and the second half of the 10th century, especially in the literary center of Herat. This study scrutinized its corrections and translations., Moreover, this study showed the necessity of correcting and re-translating the work. The incorrect method of correction, the wrong prioritization of the versions, the incorrect reading of the Persian verses and the inefficiency of the language and the script and the alphabet of the previous two corrections are weak points, as well as the omissions, additions and changes that the translators made in their translation. Moreover, the new correction and translation of *Majalis al-Nafais* was introduced in this study in terms of method; a correction that has been made based on the two oldest versions: the version belong to the library of the Istanbul Topkapi Palace Museum (copied in 905 AD) and the version belong to the Royal Library State of Vienna (copied in 903 AH). In the Persian version, most adherences have been made to the Joghtai text. This translation-correction includes the introduction, appendices, and necessary lists.

1. Assistant Professor in Persian Language and Literature, Mazandaran University, Babolsar, Iran (ORCID: 0000-0002-0718-7096) E-mail: h.bidaki@umz.ac.ir

Keywords: Necessity of Proofreading and Translation, *Majalis al-Nafais*, Amir Ali Shir Nawai

Extended Abstract

1. Introduction

Majalis al-Nafais is the first Tazkereh (Tazkereh) in the history of Persian literature, in which Amir Ali-Shir Nawai, in the Turkish language of Joghatai, only discussed the lives and poetry of poets from the second half of the 9th century to the first half of the 10th century and lived contemporarily a short time that the personalities lived. The important and primary information of this Tazkereh has made all historians of literature to refer to the work for writing the history of Persian literature of the 9th and 10th centuries AH. The issue has been asserted by Zabihollah Safa in the fourth volume of *The History of Literature in Iran* by frequent use of the book. Therefore, *Majalis al-Nafais* can be considered the main and most significant source of the history of Persian literature in the literary center of Herat over the Timurid and early Safavid periods. So soon, Amir Ali-Shir's work influenced many Tazkerehs and pseudo-Tazkerehs, so that a historian like Khandamir took part of the information related to Herat's literary men directly from Joghatai text of *Majalis al-Nafais* and recorded it in *Habib al-Seyr*.

The issues posed in this study mainly are: a) The content of *Majalis al-Nafais* has been gradually deleted, added, and modified; B) The year 896 AH is not the start and end date of the compilation of this Tazkereh. It may have started in the same year or a little before that, but it was revised by the author until 905 A; C) Among about 82 versions of *Majalis al-Nafais*, three versions are Topqapi-Sarai, Vienna and Fateh Aghdam and Asah; D) Despite the two editions of Ghaniva and Araslan from *Majalis al-Nafais*, it is still necessary and useful that this Tazkereh is corrected again based on the Aghdam and Asah versions so that it has the most similarity to the original text of Amir Ali-Shir; E) There are been many mistakes in the existing translations of *Majalis al-Nafais*, so, this Tazkereh needs a literal translation based on a revised correction, which can connect the audience to the writings of Amir Ali-Shir with minimum differences.

2. Method

Library resources and comparative method was used for this study. So, the content is either based on the comparison of the three authentic versions of *Majalis al-Nafais*,

or the comparison of the two most recent editions with their original version, or the comparison of the authentic version of this Tazkereh with its translations.

3. Results

Incorrect method of proofreading, wrong prioritization of versions, incorrect reading of Persian verses, and ineffectiveness of language, calligraphy and alphabet are among the weaknesses of the two editions of Ghaniva and Araslan from *Majalis al-Nafais* by Amir Ali-Shir Nawai, which doubles the necessity of re-correction; a correction made based on the oldest and most authentic versions and without the interference of the previous scribes and correctors. Moreover, the omissions, additions and changes of the existing translations of *Majalis al-Nafais* also strengthen the need for a literal translation of this Tazkereh; a translation that adheres most closely to the writing style and content of Amir Ali-Shir's version.

4. Discussion and Conclusion

Majalis al-Nafais is the most important source of the history of Persian literature in the second half of the 9th century and the first half of the 10th century. Due to its significance, it has been translated from Turkish to Persian several times and corrected twice, but not the corrections are even close to Amir Ali-Shir's latest review neither the content of the translations exactly matches his writing. This is because: 1) The correctors, with an incorrect method of eclectic correction, have transferred some recordings of the alternative versions to the text without any necessity. These recordings have either been replaced by the recordings of the original version or they are not mentioned in the original version at all. Instead, some of the recordings of the original version have been moved from the text to the footnotes due to their absence in the alternative version; 2) The correctors have not prioritized the versions of *Majalis al-Nafais* correctly. That is, they should have used Topkapi-Sarai and Vienna versions as the first and second version, but Ghaniva did not use Topkapi-Sarai's edition and Araslan did not use Vienna's edition; 3) Correctors made mistakes in reading some Persian verses due to unfamiliarity with Persian poetry; 4) The language, script and alphabet of the two corrections may be suitable for the use of Turkish-speakers, but the Joghata language and Turkish script and alphabet, especially the absence of Persian translation in both corrections, are useless for Persian speakers; 5) In none of the translations of *Majalis al-Nafais* - as it should be - adherence to the Joghatai text of this Tazkereh has not been considered, because the translators have either completely removed some stories or changed parts of their sentences and have not translated. Instead, they have added sentences to their translation that are not in the Joghatai text of *Majalis al-Nafais*, and in some

cases they have translated the sentences of this Tazkereh in a different way; 6) Correcting *Majalis al-Nafais* based on the eclectic method that Ghaniva and Araslan took is not efficient and scientific. The best way of correcting this book is to correct it based on the original version. There exists a authentic and valid version, which was written during the lifetime of Amir Ali-Shir and one year before his death. The author reviewed and revised the copy for the last time after finishing the writing; 7) After the revised and reliable correction of *Majalis al-Nafais*, it is necessary to make a precise and reliable translation of it, which has the most adherence to the text of Jaghatai, so that Persian-speakers can understand the literal content of *Majalis al-Nafais*. None of the previous translations have translated the work word for word, so that the audience can communicate with the content and the author's words through the translation. Therefore, the literal method was used in the new translation of *Majalis al-Nafais*, and an attempt was made to not interfere with the text so that, in addition to the accurate translation of the words, even its lexical arrangement and syntactic structure would not be confused.

ضرورت تصحیح و ترجمه مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی

ارسال: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵؛ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۱؛ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۱؛ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۹/۳۰

هادی بیدکی^۱

ارجاع به این مقاله:

بیدکی، ه. (۱۴۰۳). «ضرورت تصحیح و ترجمه مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی»، در نشریه علمی جستارهای نوین ادبی، تابستان، صص ۱۲۹-۱۵۱. <https://doi.org/10.22067/jls.2024.90153.1632>

چکیده

تذکره مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی مهم‌ترین مأخذ تاریخ ادبیات فارسی در نیمه دوم قرن نهم و نیمه اول قرن دهم به‌ویژه در کانون ادبی هرات است که در این مقاله تصحیح‌ها و ترجمه‌های آن نقد شده تا ضرورت تصحیح و ترجمه مجدد آن آشکار شود. روش نادرست تصحیح، اولویت‌بندی اشتباه نسخه‌ها، خوانش نادرست ابیات فارسی و ناکارآمدی زبان و خط و الفبای دو تصحیح قبلی از نقاط ضعف آن‌هاست، همان‌طور که حذفیات، اضافات و تغییراتی که مترجمان در ترجمه خود انجام داده‌اند، از نقاط ضعف ترجمه‌های این تذکره است. همچنین تصحیح و ترجمه تازه مجالس النفایس نیز از لحاظ روش در این مقاله معرفی شده است، تصحیحی که بر اساس دو نسخه اقدم آن در کتابخانه‌های دنیا، یعنی نسخه کتابخانه موزه توبقاپی سرای استانبول (کتابت ۹۰۵ ق) و نسخه کتابخانه سلطنتی/ دولتی وین (کتابت ۹۰۳ ق) انجام شده و در ترجمه فارسی آن نیز بیشترین پایبندی به متن جغتایی رعایت شده است. این تصحیح-ترجمه شامل مقدمه، تعلیقات و فهرست‌های لازم نیز هست.

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (ORCID: 0000-0002-0718-7096)

E-mail: h.bidaki@umz.ac.ir

کلیدواژه‌ها: ضرورت تصحیح و ترجمه، مجالس النفایس، امیر علی شیر نوایی.

(۱) مقدمه

بخشی از هویت هر ملت در ادبیات آن مردم نهفته است که از طریق تاریخ ادبیات قابل ردیابی و بررسی است، اما بخش اعظمی از اطلاعات تاریخ ادبیات‌ها هم برگرفته از تذکره‌های شاعران است و آن‌ها را با تسامح می‌توان صورت ابتدایی تاریخ ادبیات دانست، به طوری که موجودیت تاریخ ادبیات نویسی نوین در یکی دو قرن اخیر وابسته به وجود انبوهی از تذکره‌هاست، تذکره‌هایی که از منابع تاریخ ادبیات فارسی به شمار می‌روند و می‌توان آن‌ها را به دو گروه کلی عمومی و عصری تقسیم‌بندی کرد. تذکره‌های عصری نسبت به عمومی از لحاظ ارزش و دقت اطلاعات اهمیت بیشتری دارند، زیرا معمولاً هرچه فاصله زمانی تذکره‌نویس با شاعران مذکور در اثرش کمتر باشد، مطالب او کمتر دچار نقصان و اشتباه می‌شود.

مجالس النفایس نخستین تذکره عصری در تاریخ ادبیات فارسی است که امیر علی شیر نوایی در آن با زبان ترکی جغتایی فقط به احوال و اشعار شاعرانی از نیمه دوم قرن نهم تا نیمه اول قرن دهم پرداخته و حداقل بخشی از دوران حیات آن‌ها را درک کرده است. اطلاعات مهم و دسته‌اول این تذکره باعث شده تا هر مورخ ادبی در نوشتن تاریخ ادبیات فارسی قرن‌های ۹-۱۰ ق کمابیش به آن مراجعه کند، همان‌طور که ذبیح‌الله صفا (۱۳۶۴)، ج ۴، صص ۲۳۳، ۲۵۳، ۲۶۴، ۲۸۶، ۲۹۴، ۳۱۰ و... در جلد چهارم تاریخ ادبیات در ایران با استفاده مکرر و ارجاعات انبوه به این اثر اهمیت آن را آشکار کرده است، بنابراین گزاف نیست اگر مجالس النفایس را اصلی‌ترین و مهم‌ترین منبع تاریخ ادبیات فارسی در کانون ادبی هرات عهد تیموری و اوایل دوره صفوی بدانیم. مطالب اثر امیر علی شیر پس از تألیف به سرعت در بسیاری از تذکره‌ها و شبه‌تذکره‌ها نفوذ پیدا کرد، به طوری که مورخی مانند خواندمیر بخشی از اطلاعات مربوط به رجال ادبی هرات را به طور مستقیم از متن جغتایی مجالس النفایس برگرفته و در حبیب‌السیر ثبت کرده است.

امیر علی شیر و آثار مکتوب او پیش‌ازاین در مقدمه لطایف‌نامه فخری به تفصیل معرفی شده (← [امیر علی شیر نوایی](#)، ۱۳۹۸، صص ۴۸-۷۰) و ذکر فشرده آن مطالب در اینجا کافی به نظر می‌رسد: امیر نظام‌الدین علی شیر بن غیاث‌الدین کیچکنه، متولد و متوفی هرات (۸۴۴-۹۰۶ ق)، از امرای ملازم سلطان حسین میرزای تیموری (حک. ۹۱۱-۸۷۵ ق) بود که نیاکان او نیز از امرای اعظم جانشینان تیمور گورکان بودند. امیر علی شیر از ترکان اویغوری بود که جد مادری او امیرالامرای بایقرا میرزا، پدر بزرگ سلطان حسین به شمار می‌رفت و پدرش نیز از کاتبان و معتمدین بایر میرزا تیموری (حک. ۸۵۲-۸۶۱ ق) بود. درویش علی و شیخ بهلول نیز برادران امیر علی شیر بودند که هر دو با

لقب «امیر نظام‌الدین» در دوران سلطان حسین مناصب دیوانی و حکومتی بر عهده داشتند. امیر علی شیر تقریباً شش ساله بود که در سال ۸۵۰ ق همراه با خانواده خود هرات را به دلیل ناامنی آنجا به مقصد شیراز ترک کرد، اما وقتی که بابر میرزا اوضاع هرات را سامان داد، خانواده امیر علی شیر نیز در حدود سال ۸۵۴ ق به هرات بازگشت و پدرش مدتی امارت سبزوار و استرآباد را بر عهده گرفت و خود او هم با سلطان حسین هم‌درس شد. پس از اینکه اوضاع هرات در سال ۸۶۱ ق مجدداً نابه‌سامان شد، امیر علی شیر از هرات به مشهد کوچید و با وجود بیماری و غربت، به تحصیل علوم پرداخت. دو سال بعد، سلطان ابوسعید میرزا (حک. ۸۵۵-۸۷۳ ق) بر هرات مسلط شد، اما به امیر علی شیر توجه و حمایتی نشان نداد، بنابراین او نیز به سمرقند مهاجرت کرد و آنجا از محضر خواجه فضل‌الله ابواللیثی و خواجه عبیدالله احرار بهره‌مند شد. البته زندگی امیر علی شیر در سمرقند توأم با فقر و سختی بود تا اینکه سلطان حسین در سال ۸۷۳ ق حکومت هرات را به دست آورد، سپس او را از سمرقند به هرات فراخواند. امیر علی شیر تا پایان عمر بیشتر در هرات به سر برد تا اینکه پس از ۶۲ سال زندگی وقتی که برای استقبال از سلطان به بیرون از هرات رفته بود، در سال ۹۰۶ ق سکنه کرد و درگذشت. جنازه او را در عیدگاه هرات، در کنار مسجد جامعش به خاک سپردند.

امیر علی شیر در طی زندگی خود در اکثر امور متداول عصرش فعالیت داشت و بیشتر این اقدامات با آغاز سلطنت سلطان حسین و ورود او به هرات مقارن بود. بیش از ۳۰ اثر مکتوب از او بر جا مانده که غیر از دیوان اشعار و مفردات در فن معما که به فارسی است، بقیه آثارش به زبان ترکی جغتایی است.

۱-۱) پیشینه پژوهش

تاکنون چند پژوهش در هیئت کتاب، مقاله و پایان‌نامه انجام شده که در عنوان یا چکیده آن‌ها کلمه مجالس النفایس مذکور است، اما همه آن‌ها بر اساس ترجمه‌های این تذکره تألیف شده‌اند، نه متن جغتایی آن: الف. کتاب تأملی در تذکره مجالس النفایس از پرویز بیگی حبیب‌آبادی، ب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی وضعیت ادبی و فرهنگی و اجتماعی در مجالس النفایس» از زکیه حسینی، ج. مقالات «شیوه نقد و نقادی در تذکره مجالس النفایس» از رضا اشرف‌زاده، «ضرورت تصحیح انتقادی لطایف‌نامه فخری هروی» و «بررسی و بازشناسی دومین ترجمه مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی» و «بررسی انتقادی شاعران مجالس النفایس در عرفات‌العاشقین» هر سه از هادی بیدکی، «تذکره‌ای در انزوا: بررسی انتقادی چاپ‌های لطایف‌نامه و معرفی نسخ آن» از سعید شفیعیون، «مجنونان مدرن در دوره تیموریان از منظر مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی» از قهرمان شیری، «مجالس النفایس

نقطه عطفی در معاصر نویسی» و «در باب معاصر ستیزی و معاصر گرایی: جدال گذشته و اکنون ادبی در تذکره الشعرا و مجالس النفایس» از سعید رادفر و محمود فتوحی و «چرا مجالس النفایس نقطه عطفی در سنت تذکره نویسی است؟» از سید مهدی زرقانی.

تاجایی که در منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی جست‌وجو شد، فقط یک مقاله درباره مجالس النفایس با عنوان «بررسی انتقادی تصحیح مجالس النفایس امیر علی شیر نوایی: چاپ ۱۹۶۱ م تاشکند، تصحیح سویمه غنیوا» در دهمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی منتشر شده است، اما همان‌طور که از عنوان مقاله پیداست، محتوای آن فقط بررسی تصحیح غنیوا از مجالس النفایس است؛ در حالی که محتوا و محورهای این مقاله چنانکه در ادامه ذکر شده، وسیع‌تر و متنوع‌تر است.

۱-۲) بیان مسئله

مسئله اصلی این مقاله در این است که ا. محتوای مجالس النفایس در نسخه‌های خطی آن به تدریج حذف، اضافه و اصلاح شده است. ب. سال ۸۹۶ ق تاریخ آغاز و پایان تألیف این تذکره نیست، بلکه ممکن است در همین سال یا اندکی پیش از آن آغاز شده باشد، اما تا سال ۹۰۵ ق مورد بازبینی مؤلف قرار گرفته است. ج. از بین حدود ۸۲ نسخه مجالس النفایس، سه نسخه تویقایی سرای، وین و فاتح اقدم و اصح است. د. با وجود دو چاپ غنیوا و اراسلان از مجالس النفایس، هنوز لازم و مفید است که این تذکره مجدداً بر اساس نسخه‌های اقدم و اصح تصحیح شود تا بیشترین شباهت را به متن اصلی امیر علی شیر داشته باشد. ه. در ترجمه‌های موجود مجالس النفایس دخل و تصرفات بسیاری راه یافته و این تذکره ترجمه‌ای تحت‌اللفظی بر اساس تصحیحی منقح نیاز دارد که بتواند مخاطبان را با کمترین اختلاف به نوشته امیر علی شیر ارتباط دهد.

۱-۳) روش پژوهش

شیوه پژوهش این مقاله کتابخانه‌ای و مقایسه‌ای است، به طوری که مطالب آن یا برآمده از مقایسه سه نسخه اقدم و اصح مجالس النفایس با یکدیگر است یا سنجش دو چاپ اخیر آن با نسخه اساس آن‌هاست یا مقابله نسخه اصح این تذکره با ترجمه‌های آن است.

۲) بحث و بررسی

پیش از نقد تصحیح‌ها و ترجمه‌های پیشین مجالس النفایس و معرفی تصحیح و ترجمه تازه آن، لازم است که این

تذکره از لحاظ کتابشناسی و نسخه‌شناسی بررسی شود:

۱-۲) محتوای مجالس النفایس

امیر علی شیر (۹۰۶ ق الف، گ. ۶۵۹ پ) مطالب مجالس النفایس را به تأثیر از بهارستان عبدالرحمان جامی و تذکره الشعراء دولتشاه سمرقندی در یک دیباچه، هشت مجلس و یک خاتمه تنظیم کرده و به معرفی ۴۶۰ نفر شاعر از طبقات و مراتب مختلف اجتماعی پرداخته است که برخی از آن‌ها جزو شاعران مشهورند و آثار مدونی از آن‌ها به جا مانده است، اما برخی نیز سلاطین، شاهزادگان، صاحب‌منصبان، دانشمندان، صوفیان و نویسندگانی هستند که در سرودن شعر هم دستی داشته‌اند. امیر علی شیر یا بیشتر در هرات با این شاعران آشنا شده یا آن‌ها را در سفرهای خود به شیراز، سبزوار، مشهد، سمرقند و استرآباد شناخته است.

تفاوت محتوایی نسخه‌های خطی مجالس النفایس نشان می‌دهد که مطالب این اثر مانند بسیاری از تذکره‌های دیگر پس از تألیف به تدریج توسط امیر علی شیر بازبینی و مطالب آن اصلاح شده است، یعنی پس از اینکه او متن اولیه اثرش را در نسخه‌های ابتدایی به اتمام رسانده، در بازبینی‌های بعدی به مرور، هم سرگذشت‌های تازه‌ای به مجالس اول تا هفتم افزوده (همان، گ. ۶۶۳ پ) و هم اختتامیه‌هایی به پایان هرکدام از این هفت مجلس الحاق کرده است (همان، گ. ۶۶۳ پ، ۶۷۰ ر، ۶۶۷ ر، ۶۸۱ پ، ۶۸۳ ر، ۶۸۵ پ، ۶۸۷ ر)، سپس ابیات بیشتری از سلطان حسین را با توضیح آن‌ها همراه با بخشی به اسم «خلوت» به مجلس هشتم اضافه کرده (همان، گ. ۶۹۲ پ-۶۹۳ ر) که دقیقاً به دلیل افزودن همین سرگذشت‌های تکمیلی به‌ویژه در مجلس سوم است که ترتیب قرارگیری آن‌ها در نسخه‌ها با یکدیگر متفاوت و پس‌وپیش است.

اضافات امیر علی شیر فقط محدود به سرگذشت‌ها و اختتامیه‌های تازه نیست بلکه جملات و ابیاتی تکمیلی را هم به برخی از سرگذشت‌های مشترک نسخه‌ها اضافه کرده که فقط نسخه‌های انتهایی شامل این اطلاعات‌اند (همان، گ. ۶۶۰ پ-۶۶۱ ر). بیاض ماندن جای ابیات معدودی از شاعران نیز حاکی از آن است که امیر علی شیر تا پایان عمر مشغول تکمیل اثرش بوده، اما اجل مهلت نداده است تا موارد بیاض مانده را به متن کتاب بیفزاید (همان، گ. ۶۶۷ ر). البته نباید اصلاحات تدریجی او را در نسخه‌های انتهایی از یاد برد، زیرا او برخی از جملات و ابیات نسخه‌های اولیه را بعد از بازبینی بدون اینکه حذف یا اضافه کند، به دلایلی فقط تغییر داده که این تغییرات شامل لفظ و معنای کلمات و جملات است و باوجوداینکه این اصلاحات در تمام مجالس هشت‌گانه کمابیش صورت گرفته، اما تغییرات برجسته و متراکم او بیشتر مربوط به ابیات سلطان حسین در مجلس هشتم است که متن این بخش در

نسخه‌های انتهایی تفاوت چشمگیری با نسخه‌های ابتدایی دارد (همان، گ. ۶۸۷-۶۹۲ ر). همچنین امیر علی شیر گاه یک سرگذشت یا بخشی از آن را که در نسخه‌های ابتدایی وجود نداشته، بعدها به نسخه‌های انتهایی اضافه کرده است، اما دوباره آن‌ها را در آخرین نسخه بنابر دلایلی نامعلوم حذف یا اصلاح کرده است (همان، گ. ۶۷۵ پ، ۶۸۰ ر).

۲-۲) تاریخ تألیف مجالس النفایس

بیشتر منابع موجود تاریخ تألیف مجالس النفایس را در سال ۸۹۶ ق ثبت کرده‌اند و امیر علی شیر (۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۳ پ) نیز تنها یک بار در عنوان مجلس دوم اثرش به تاریخ نوشتن آن اشاره کرده است: «حالا سنه ست و تسعین و ثمانمائه تاریخی دا کیم بو مختصر بیتلا دور» (همان، گ. ۶۶۳ پ) [حالا در تاریخ سنه ۸۹۶ که این مختصر نوشته می‌شود]. از میان مترجمان مجالس النفایس، فخری جمله مربوط به تاریخ تألیف را این چنین ترجمه کرده: «در تاریخ ست و تسعین و ثمانمائه که ابتدای این نسخه بدیع نموده» (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۴۱)، اما قزوینی این جمله را ترجمه نکرده است (همان، ۱۴۰۰، ص. ۱۳۵)؛ در عوض شاه‌علی بن عبدالعلی جمله مذکور را این چنین ترجمه کرده: «حالا که سنه ست و تسعین و ثمانمائه است» (همان، ۹۰۶ ق ج، گ. ۷ ر) که مفاد ترجمه شاه‌علی با متن جغتایی مجالس النفایس تناسب بیشتری دارد.

از یک سو سال ۸۹۶ ق نه سال آغاز تألیف مجالس النفایس است و نه تاریخ اتمام آن بلکه امیر علی شیر در این سال مشغول نوشتن مجلس دوم اثرش بوده و دقیقاً ذکر نکرده که آغاز و انجام آن در همین سال یا پیش و پس از آن صورت گرفته است، از دیگر سو او در پایان مجلس هفتم در معرفی سلطان علی میرزا ذکر کرده: «حالا سمرقند ملکی دا سلطنت تختی دا متمکن دور» (همان الف، گ. ۶۸۷ ر) [حالا در ملک سمرقند در تخت سلطنت متمکن است] و از آنجا که سلطان علی میرزا در سال ۹۰۱ ق حکومت سمرقند را پس از شکست برادرش، بایسنغر میرزا به دست آورده و در سال ۹۰۶ ق توسط شیبک خان به قتل رسیده است (غفاری قزوینی، ۱۳۴۳، ص. ۲۳۸)، بنابراین آخرین سال‌هایی که امیر علی شیر به تألیف و تکمیل تذکره‌اش اشتغال داشته، مقارن بوده است با حکومت سلطان علی میرزا بر سمرقند، یعنی مابین سال‌های ۹۰۱-۹۰۶ ق؛ پس او تألیف مجالس النفایس را از سال ۸۹۶ ق یا قبل از آن آغاز کرده و تا سال ۹۰۵ ق، یعنی یک سال قبل از قتل سلطان علی میرزا و مرگ خود، هنوز مشغول تکمیل کتاب بوده است؛ آنچه این موضوع را تقویت می‌کند، زمان کتابت نسخه اصح مجالس النفایس - نسخه توقیاطی سرای - است که هم در سال ۹۰۵ ق کتابت شده و هم آخرین نسخه بازبینی شده مؤلف است.

۲-۳) نسخه‌های خطی مجالس النفایس

طبق جست‌وجویی که در منابع چاپی و دیجیتالی انجام شد، تاکنون ۸۲ نسخه خطی از مجالس النفایس در فهرست‌های مختلف معرفی شده است، اما وقتی نسخه‌های موجود در تمام کتابخانه‌ها فهرست شود، ممکن است تعداد نسخه‌های این تذکره حداقل به ۱۰۰ نسخه برسد. از بین ۸۲ نسخه موجود، ۳۸ نسخه در قرن ۱۰ ق کتابت شده و مابقی متعلق به قرن‌های ۱۱-۱۴ ق است. از بین ۳۸ نسخه قرن ۱۰ ق سه نسخه اهمیت خاصی دارند، زیرا قدمت، صحت و جامعیت آن‌ها نسبت به بقیه نسخه‌ها بیشتر است:

الف. نسخه شماره R. 808/17 محفوظ در مجموعه روان‌کوشکی موزه تویقایی سرای استانبول که ۳۴ برگ و هر صفحه آن ۲۷ سطر دارد. درویش محمد طاقی متن مجالس النفایس را در برگ‌های ۶۵۹ پ-۶۹۳ ر این نسخه با خط نستعلیق کتابت کرده و قره‌تای^۱ (۱۹۶۱، ج ۲، صص. ۱۰۵-۱۰۶) و حبیبی (۱۳۵۵، ص. ۶۰۸) کتابت آن را به زمان حیات امیر علی شیر در هرات نسبت داده‌اند که مؤلف آن را بازبینی کرده و کلمات و عباراتی را برای اصلاح و تکمیل مطالب به حواشی نسخه افزوده است. قره‌تای (۱۹۶۱، ج ۲، صص. ۱۰۵-۱۰۶) کتابت این نسخه را به قرن ۱۶ م=۱۰ ق نسبت داده، اما لوند^۲ (۱۹۵۸، ص. ۱۳۰) و حبیبی (۱۳۵۵، ص. ۶۰۸) سال ۹۰۱ ق را تاریخ کتابت آن دانسته‌اند. البته دقیقاً معلوم نیست که سال ۹۰۱ ق در کجای نسخه ذکر شده، اما از آنجاکه از یک سو کاتب نسخه سراج المسلمین را قبل از مجالس النفایس و محاکمة اللغتين را بعد از آن با خط و جوهری یکسان کتابت کرده و از دیگر سو تاریخ تألیف سراج المسلمین و محاکمة اللغتين نیز طبق گفته امیر علی شیر در اختتامیه هرکدام، سال «توقوز یوز بیش» [۹۰۵] است، بنابراین به هیچ وجه امکان ندارد که اثری با تاریخ تألیف ۹۰۵ ق در سال ۹۰۱ ق کتابت شده باشد بلکه محتوای نسخه اعم از مجالس النفایس و دیگر آثار آن در سال ۹۰۵ ق کتابت شده است، یعنی مصادف با تألیف سراج المسلمین و محاکمة اللغتين و قبل از تألیف محبوب القلوب در سال ۹۰۶ ق که متن آن هنوز توسط امیر علی شیر تألیف و در نسخه نیز کتابت نشده است.

ب. نسخه شماره N. F. 243 محفوظ در کتابخانه سلطنتی/دولتی وین که ۱۳۴ برگ و هر صفحه آن ۱۲ سطر دارد. نام کاتب مذکور نیست، اما متن نسخه با خط نستعلیق در سال ۹۰۳ ق کتابت شده است. کاتب در حین کتابت یا

1. Karatay.

2. Levend.

پس از اتمام آن، متن را با نسخه مأخوذ مقابله نموده و در حواشی و بین السطور صفحات افتادگی‌ها را تکمیل و اغلاط را اصلاح کرده است.

ج. نسخه شماره ۴۰۵۶/۱۸ محفوظ در مجموعه فاتیح کتابخانه سلیمانیه استانبول که ۳۲ برگ و هر صفحه آن ۲۹ سطر دارد. متن مجالس النفایس در برگ‌های ۶۵۹ پ-۶۹۱ ر با خط نستعلیق کتابت شده و نام کاتب و تاریخ کتابت نسخه مذکور نیست. خصوصیات کتابت و نسخه‌آرایی این نسخه اعم از فشردگی متن، جدول‌کشی، سرلوح و دیگر موارد شباهت بسیاری با نسخه اول دارد، به‌ویژه که نوع خط آن مربوط به آغاز قرن ۱۰ ق است.

۲-۴) چاپ‌های مجالس النفایس

مجالس النفایس تاکنون در ایران چاپ نشده، اما نخستین بار گویا در سال ۱۳۳۶ ق = ۱۹۱۸ م در تاشکند چاپ سنگی شده است که مشخصات نسخه اساس آن معلوم نیست. چاپ سنگی دیگری از این تذکره در سال ۱۹۶۱ م در تاشکند منتشر شده و سویمه غنیوا توانسته است متن کتاب را با مقابله شش نسخه خطی تصحیح و تفاوت آن‌ها را در پاورقی ثبت کند. او در تصحیح خود نسخه N. F. 243 کتابخانه وین (کتابت ۹۰۳ ق) را اساس قرار داده و متن آن را با این پنج نسخه مقابله کرده است: ۱- نسخه شماره Persan 285 در کتابخانه ملی پاریس (کتابت ۹۳۳ ق) ۲- نسخه شماره ۶۱۸ در کتابخانه دانشگاه ایالتی سنت پترزبورگ (کتابت نیمه اول قرن ۱۰ ق) ۳- نسخه شماره M-107 در کتابخانه فرهنگستان علوم باکو (کتابت ۹۶۵ ق) ۴ و ۵- دو نسخه عکسی بدون تاریخ کتابت به شماره ۶۰۹۸-۶۰۹۹ در کتابخانه آکادمی خاورشناسی ابوریحان بیرونی تاشکند (امیر علی شیر نوایی، ۱۹۶۱، مقدمه، صص. ۲۴-۲۶).

نخستین چاپ سنگی مجالس النفایس مورد استفاده قرار نگرفت و به شهرت کافی هم نرسید، اما چاپ غنیوا از ابتدا تاکنون مرجع بسیاری از محققان است. این چاپ چند بار در ازبکستان و ترکیه بازچاپ شده که فقط ظاهر و عنوانشان با چاپ غنیوا متفاوت است. چاپ غنیوا طبق الفبای عربی-فارسی نسخه‌های خطی مجالس النفایس منتشر شده، اما این الفبا در بازچاپ‌های بعدی به الفبای سیریلیک ازبکی و لاتین استانبولی تبدیل شده است.

آخرین چاپ مجالس النفایس در سال ۲۰۰۱ م به کوشش کمال اراسلان در آنکارا با الفبای لاتین استانبولی منتشر شده است. اراسلان نسخه R. 808/17 موزه تویقایی سرای (کتابت ۹۰۵ ق) را اساس قرار داده و متن آن را با چهار نسخه زیر مقابله کرده است: ۱- نسخه شماره ۴۰۵۶/۱۸ در کتابخانه فاتیح استانبول (کتابت آغاز قرن ۱۰ ق)

۲- نسخه شماره 317 Supp. Turc در کتابخانه ملی پاریس (کتابت ۹۳۳ ق) ۳- نسخه شماره 558 Vost. در کتابخانه عمومی سالتیکوف شچدرین سنت پترزبورگ (کتابت ۱۰۰۱-۱۰۰۴ ق) ۴- چاپ سنگی غنیوا (نوایی^۱)، ۲۰۰۰، صص. ۳۲-۳۵).

۲-۵) ترجمه‌های فارسی مجالس النفایس

به نظر می‌رسد که مجالس النفایس تا ۳۲ سال پس از تألیف از طریق متن جغتایی آن مورد توجه نویسندگان قرار گرفته تا اینکه حکیم محمد بن مبارک قزوینی متن آن را بین سال‌های ۹۲۷-۹۲۸ ق در استانبول از جغتایی به فارسی برگردانده و ترجمه خود را هشت‌بهشت نامیده است (امیر علی شیر نوایی، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۴). یک سال پس از او فخری هروی نیز متن مجالس النفایس را در سال ۹۲۸ ق در هرات از جغتایی به فارسی ترجمه کرده و ترجمه خود را لطایف‌نامه نامیده است (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۵). هم قزوینی و هم فخری بخشی را به پایان ترجمه‌شان افزوده‌اند و شاعران پس از امیر علی شیر تا عصر خودشان را معرفی کرده‌اند. شیخ‌زاده فیض نیمردانی و شاه‌علی بن عبدالعلی نیز متن مجالس النفایس را به ترتیب در سال‌های ۹۶۱ و ۹۸۳ ق از جغتایی به فارسی برگردانده‌اند که ترجمه شیخ‌زاده هم شامل اضافاتی است، اما ترجمه شاه‌علی مطالب افزوده‌ای ندارد^۲. اطلاعی در دست نیست که اثر امیر علی شیر بین قرن‌های ۱۰-۱۳ ق چند بار دیگر به فارسی ترجمه شده است، اما میرزا عبدالباقی شریف رضوی متخلص به وفا در هند بار دیگر این تذکره را در اواسط قرن ۱۳ ق به فارسی برگردانده که نسخه خطی آن در هند موجود است (گلچین معانی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص. ۱۲۷). عبدالغفور دستیار ششمین مترجم مجالس النفایس است که ترجمه خود را در سال ۱۳۹۶ ش بر اساس چاپ غنیوا با لهجه دری در افغانستان به چاپ رسانده است.

۲-۶) ضرورت تصحیح دوباره مجالس النفایس

مجالس النفایس تاکنون دو بار در تاشکند و استانبول با کوشش سویمه غنیوا و کمال اراسلان تصحیح و منتشر شده است، اما این دو چاپ علی‌رغم زحمتی که مصححان آن‌ها کشیده‌اند، نقاط ضعف مهمی هم دارند که ضرورت تصحیح دوباره آن را دوچندان می‌کند:

1. Nevayi.

۲. سه ترجمه مجالس النفایس، یعنی لطایف‌نامه، هشت‌بهشت و ترجمه شاه‌علی را تصحیح کرده‌ام و ترجمه شیخ‌زاده را هم در دست تصحیح دارم.

۲-۶-۱) روش نادرست تصحیح:

نسخه اساس دو چاپ غنیوا و اراسلان- به ترتیب نسخه توپقاپی سرای و وین- نسبت به بقیه نسخه‌ها اصح و اقدم است و ضرورت داشته تا مصححان متن را بر مبنای آن تصحیح کنند، اما هر دو مصحح بدون توجه به ماهیت نسخه‌ها روش درستی را برای تصحیح پیش نگرفته‌اند، زیرا متن را با روش التقاطی تصحیح کرده، بسیاری از ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها را جایگزین ضبط‌های نسخه اساس کرده‌اند، درحالی‌که ضبط‌های نسخه اساس آن‌ها از اعتبار و صحت کافی برخوردار بوده و هیچ ضرورتی برای این جایگزینی‌ها وجود نداشته است. علاوه بر این نسخه اساس غنیوا و اراسلان جزو نسخه‌های انتهایی مجالس النغایس است که امیر علی شیر آن‌ها را بازبینی و اصلاح کرده و ضرورت داشته که هر دو مصحح به این نسخه‌ها پایبند باشند، اما آن‌ها متن کتاب را با جایگزینی ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها به هیئت پیش از بازبینی و اصلاح مؤلف درآورده‌اند. گویی تمام سعی غنیوا و اراسلان بر این بوده که تمام مطالب اضافی نسخه‌بدل‌ها را به متن نسخه اساس بیفزایند تا چاپ آن‌ها کشکول انبوهی از اطلاعات باشد، غافل از اینکه این اطلاعات مربوط به قبل از بازبینی‌های امیر علی شیر است و بعد از بازبینی در نسخه اساس آن‌ها حذف و اصلاح شده است. به‌طورکلی عدم پایبندی غنیوا و اراسلان به نسخه اساس، سه نتیجه زیر را به بار آورده و متن تذکره را از صورت اصلی یا نزدیک به اصل مؤلف دورتر کرده است:

اول، برخی از ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها جایگزین ضبط نسخه اساس شده است، مثلاً در نسخه اساس غنیوا درباره مولانا عبدالله ذکر شده: «اوروش تعریفی دا داغی بو بیت نی ایل اوقورلار» (امیر علی شیر نوایی، ۹۰۶ ق ب، گ. ۴۶ ر) [در تعریف جنگ نیز این بیت را نیز مردم می‌خوانند]، اما در چاپ غنیوا چنین مذکور است: «بو بیت هم اینیک دور کیم ایل ایچی دا بسی مشهور دور کیم اوروش فنی دا اوقورلار» (همان، ۱۹۶۱، ص. ۹۲) [این بیت هم از اوست که در بین مردم بسیار مشهور است که درباره فن جنگ می‌خوانند] یا در نسخه اساس اراسلان درباره مولانا ایازی ذکر شده: «اینیک اوزی اوچون آیتقان مشهور بیت دور. خوب آیتیب دور» (همان، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۷ پ) [او برای خودش بیت مشهوری گفته است. خوب گفته است]، اما در چاپ اراسلان چنین مذکور است: «اینیک اوز اوچون آیتقان مشهور بیته بو دورور. بسی خوب آیتیب دور» (همان، ۲۰۰۰، ص. ۵۸) [بیت مشهوری که او برای خود گفته این است. بسی خوب گفته است].

دوم، بعضی از اضافات نسخه‌بدل‌ها به متن نسخه اساس هر دو چاپ افزوده شده است، مثلاً مولانا بساطی «بو بیته

هم خوب واقع بولوب تور کیم [این بیتش هم خوب واقع شده است که]: از خروش چنگ و دف وصل تو می خواهد دلم/زانکه در هر پوستی باشد خدا را دوستی» (همان، ۱۹۶۱، ص. ۱۵؛ همان، ۲۰۰۰، ص. ۱۴) یا مولانا خسروی «هری دا فوت بولدی. قبری هم اندا دور» (همان، ۱۹۶۱، ص. ۵۶؛ همان، ۲۰۰۰، ص. ۵۱) [در هری فوت شد. قبرش هم آنجاست] یا حریمی قلندر «قبری سمرقنددا دور» (همان، ۱۹۶۱، ص. ۵۷؛ همان، ۲۰۰۰، ص. ۵۳) [قبرش در سمرقند است].

بخش های اضافه شده از نسخه بدل ها به متن اصلی، همیشه در حد جمله یا بیت نیست، بلکه غنیوا و اراسلان سرگذشت کامل چند شاعر را هم با استفاده از نسخه بدل ها به متن نسخه اساس الحاق کرده اند، مانند سرگذشت استاد قل محمد و مولانا فصیح الدین (همان، ۱۹۶۱، صص. ۱۶۲، ۱۶۹؛ همان، ۲۰۰۰، صص. ۱۵۸، ۱۶۵).

سوم، برخی از جملات نسخه اساس به دلیل نبود در نسخه بدل ها از متن اصلی حذف شده است، مثلاً در نسخه اساس غنیوا درباره مولانا عبدالرزاق ذکر شده: «شعر هم آیتور» (همان، ۱۹۶۱، صص. ۱۶۴) [شعر هم می گوید]، اما غنیوا این جمله را به پاورقی منتقل کرده است.

۲-۶-۲) اولویت بندی اشتباه نسخه ها:

نسخه اساس غنیوا و اراسلان نسبت به ۸۲ نسخه معرفی شده در فهرست های نسخ خطی اهمیت بسیاری دارند، اما غنیوا و اراسلان علی رغم اینکه از وجود نسخه یکدیگر خبردار بوده اند، نسخه هم را تهیه و استفاده نکرده اند، در حالی که لازم بود غنیوا نسخه اساس اراسلان را اساس تصحیح قرار دهد و اراسلان نیز از نسخه اساس غنیوا به عنوان نسخه بدل اول تصحیح استفاده کند.

در کتابخانه ملی پاریس دو نسخه مکتوب در سال ۹۳۳ ق محفوظ است: شماره Persan و Supp. Turc 317 و 285. نسخه دوم بسیار پرغلط و کم ارزش است و اتفاقاً غنیوا همان را نسخه بدل اول تصحیح قرار داده است، در حالی که نسخه اول بسیار دقیق و معتبر است و غنیوا از تهیه و استفاده آن غافل مانده است. نسخه بدل اول، سوم، چهارم و پنجم غنیوا نیز هر سه تاریخ کتابت ندارند و در تاریخ تقریبی آن ها هم جای تردید است. چه توجیهی دارد که وقتی از مجالس النفايس حداقل ۳۸ نسخه از قرن ۱۰ ق در کتابخانه ها محفوظ است، غنیوا باید سه نسخه بی تاریخ را در تصحیح به کار ببرد؟ غنیوا حتی در خوانش تاریخ کتابت نسخه بدل دوم نیز مرتکب خطا شده و تاریخ ۹۶۵ ق مذکور در ترقیمه نسخه را ۹۴۵ ق خوانده است.

اراسلان در انتخاب نسخه‌بدل‌های اول و دوم خوب عمل کرده، اما نسخه‌بدل‌های سوم و چهارم او ارزش چندانی ندارند، زیرا یکی متأخر و از قرن ۱۱ ق است و دیگری هم اصلاً نسخه خطی نیست، بلکه همان چاپ سنگی غنیواست، درحالی‌که در همان ترکیه که اراسلان ساکن آنجاست، نسخه‌های خطی اقدم و معتبری نسبت به نسخه‌بدل‌های سوم و چهارم او محفوظ است که لازم بود از آن‌ها در کار تصحیح استفاده کند.

۲-۶-۳) خوانش نادرست ابیات فارسی:

زبان مادری غنیوا و اراسلان ترکی است و همین موضوع باعث شده تا در تصحیح بخش‌های نظم و نثر ترکی مجالس‌النفایس بیشتر موفق شوند، اما به دلیل تسلط ناکافی آن‌ها بر شعر فارسی به‌ویژه در چاپ اراسلان برخی از ابیات فارسی این تذکره بد خوانش و تصحیح شده است، مثل این مصراع‌های مجلس اول در چاپ غنیوا: «تویی اصلی [اصل] همه پنهان و پیدا» (امیر علی شیر نوایی، ۱۹۶۱، ص. ۶)، «سری [سر] می ندارم مدار و میار» (همان، ص. ۸)، «بار [باز] شب شد چشم من میدان گریه آب زد» (همان، ص. ۱۱)، «نبرد [به نزد] کسی کو به دانش مه است» (همان، ص. ۱۳)، «چو سیمی نسبتش با آن دهان [دهن] کرد» (همان، ص. ۲۰) یا این مصراع‌های همان مجلس در چاپ اراسلان: «به جان [بمان] سعد را بر سر کوی یار» (همان، ۲۰۰۰، ص. ۸)، «بد کردم و اعتذار بدتر ز نگاه [گناه]» (همان، ص. ۹)، «با زین که صنعت [منعت] کند از مردم ناجنس» (همان، ص. ۲۷)، «ساقی اگر بیم [می‌ام] ندهد در هوای گل» (همان، ص. ۲۹)، «که مست خواهم ازیم [از این] عالم خراب گذشتن» (همان).

۲-۶-۴) ناکارآمدی زبان، خط و الفبا:

زبان مجالس‌النفایس ترکی جغتایی است و غنیوا و اراسلان هم فقط متن جغتایی را گویا برای فقط ترکی‌زبانان تصحیح و منتشر کرده‌اند، اما چون اکثر ایرانیان با جغتایی آشنایی ندارند، چاپ این تذکره با همان زبان اصلی و بدون ترجمه برای فارسی‌زبانان در عمل بلااستفاده است و ترجمه فارسی جزء لاینفک متن جغتایی آن به شمار می‌رود.

دو چاپ غنیوا و اراسلان از لحاظ خط و الفبا برای فارسی‌زبانان بسیار دشوار یا بلااستفاده است، زیرا چاپ غنیوا سنگی است و تفاوت چندانی با نسخه خطی ندارد و خواندن چنین چاپ‌هایی مانند خوانش نسخه‌های خطی بسیار دشوار است. خواندن چاپ اراسلان هم برای فارسی‌زبانان به مراتب از خوانش چاپ غنیوا سخت‌تر است، زیرا الفبای چاپ غنیوا حداقل با الفبای عربی-فارسی و مطابق با نسخه‌های خطی مجالس‌النفایس است، اما الفبای به‌کاررفته در چاپ اراسلان مطابق با نسخه‌های خطی این تذکره نیست، بلکه از حروف لاتین ترکی برای نوشتن آن استفاده شده که فقط معدودی از فارسی‌زبانان قادرند آن را بخوانند.

تصحیح و چاپ هر نسخه خطی نیاز به مقدمه و تعلیقات دارد تا خوانندگان بتوانند از طریق آن با مؤلف و کتاب او آشنا شوند، اما هر دو چاپ غنیوا و اراسلان تعلیقات ندارند و مقدمه مختصر آن‌ها نیز با زبان و الفبایی است که برای فارسی‌زبانان قابل استفاده نیست، به طوری که مقدمه غنیوا به زبان ترکی ازبکی و با الفبای سیریلیک ازبکی - روسی است و مقدمه اراسلان هم به زبان ترکی استانبولی و با الفبای لاتین ترکی استانبولی است. حال اگر فرض کنیم فارسی‌زبانان در خواندن و درک زبان جغتایی و الفبای لاتین ترکی نیز مشکلی نداشته باشند، مشکل دیگر دو چاپ مذکور کمیابی آن‌ها در کتابخانه‌ها و کتابفروشی‌های ایران است. به تعبیری شاید بتوان چاپ غنیوا را در چند کتابخانه بزرگ تهران به دست آورد، اما بعید است چاپ اراسلان در همان کتابخانه‌های بزرگ هم یافت شود.

۲-۷) روش تصحیح دوباره مجالس النفایس^۱

تصحیح مجالس النفایس بر اساس شیوه التقاطی که غنیوا و اراسلان پیش گرفته‌اند، کارآمد و علمی نیست بلکه بهترین شیوه برای تصحیح این کتاب تصحیح بر مبنای نسخه اساس است، زیرا از این تذکره نسخه معتبر و اصحی در دسترس است که در زمان حیات امیر علی شیر و یک سال پیش از فوت او کتابت شده و مؤلف نسخه را پس از اتمام کتابت، برای آخرین بار بازمینی و اصلاح کرده است، بنابراین نسخه توقایی سرای (شماره 808/17، R. کتابت ۹۰۵ ق) اساس تصحیح تازه قرار گرفت و با شش نسخه زیر مقابله شد: ۱- نسخه وین به شماره N. F. 243، کتابت ۹۰۱ ق ۲- نسخه فاتح استانبول به شماره ۴۰۵۶/۱۸، کتابت آغاز قرن ۱۰ ق ۳- نسخه قلیچ‌علی‌پاشای استانبول به شماره ۸۰۰/۲، کتابت ۹۳۲ ق ۴ و ۵- دو نسخه ملی پاریس به شماره‌های Supp. Turc 317 و Persian 285، هر دو کتابت ۹۳۳ ق ۶- نسخه جارالله استانبول به شماره ۱۵۷۳، کتابت ۹۳۴ ق.

نسخه اساس از دقت و صحت بسیار بالایی برخوردار است، بنابراین پایبندی به ضبط‌های آن در حد اعلای امانت رعایت شد، اما این نسخه گاهی اوقات سهویات و افتادگی‌های اندکی نیز در حد یک کلمه یا جمله داشت که سهویات آن با استفاده از نسخه‌بدل‌ها و جزئیات هرکدام در پاورقی ثبت شد. نسخه وین از لحاظ تاریخ کتابت نسبت به نسخه اساس اقدم است و نسخه فاتح نیز گویا از روی آن تکمیل شده است، اما همان‌طور که مشهور است: «هر اقدمی اصح نیست»، پس نسخه وین دو سال قبل از نسخه اساس کتابت شده، اما مؤلف اثرش را پس از این نسخه

۱. متن مجالس النفایس را بر اساس نسخه‌های اقدم و معتبر تصحیح و در نهایت امانتداری از جغتایی به فارسی برگردانده‌ام که به‌زودی بنیاد موقوفات افشار آن را منتشر خواهد شد.

بازبینی و اصلاحات لازم را دو سال بعد در نسخه اساس اعمال کرده است، بنابراین منطقی و علمی است که آخرین نسخه بازبینی شده مؤلف اساس گرفته شود، ولو اینکه نسخه وین قبل از آن کتابت شده باشد.

تصحیح متون ترکی و ثبت تفاوت نسخه‌بدل‌های آن نسبت به متون فارسی از لحاظ قواعد زبانی متفاوت است و دشواری‌های خاص خودش را دارد، بنابراین فقط تفاوت‌هایی در پاورقی ثبت شد که با ضبط‌های نسخه اساس از لحاظ معنا تفاوت داشت، زیرا تبدیل، ادغام، کاهش و افزایش واج در کلمات جغتایی امری کاملاً شایع است (استرآبادی، ۱۳۸۸، صص. ۵۳، ۸۹) و در نسخه‌های خطی مجالس النفایس هم نفوذ کرده است، اما بسیاری از این کلمات که در لفظ با یکدیگر تفاوت دارند، معنای جداگانه‌ای ندارند و ثبت تمام این تفاوت‌های لفظی نتیجه‌ای جز چند برابر کردن پاورقی در پی ندارد.

نسخه‌های هفت‌گانه کتاب حاضر از اغلاط املائی کاتبان مصون نمانده، به‌ویژه نسخه پاریس و جارالله که کاتبان آن‌ها گویا از سواد کافی برخوردار نبوده‌اند. تعداد سهویات و اغلاط این دو نسخه چندان فراوان، مکرر و فاحش است که از ثبت تک‌تک آن‌ها در پاورقی پرهیز شد.

تصحیح و ترجمه تازه مجالس النفایس تعلیقات اندکی دارد، زیرا بخش اعظمی از تعلیقات مربوط به این تذکره پیش از این در ترجمه آن، لطایف‌نامه منتشر شد و مخاطبان می‌توانند به تعلیقات سه‌گانه عام، تاریخی و جغرافیایی و واژه‌نامه آن مراجعه کنند. با وجود این، اندک تعلیقات تازه‌ای به اواخر کتاب حاضر افزوده شد که موارد آن در متن با علامت * مشخص گردید.

فهرست‌هایی نیز برای استفاده آسان مخاطبان به پایان متن اضافه شد که عبارتند از: فهرست اسامی اشخاص، اماکن، کتب و رسالات، ابیات و مصراع‌ها.

۲-۸) ضرورت ترجمه مجدد مجالس النفایس

آنچه برای اغلب فارسی‌زبانان بیشتر از متن جغتایی مجالس النفایس لازم و کارآمد است، ترجمه فارسی این تذکره است و نیاز به چنین ترجمه‌ای از همان آغاز تاکنون در بین نویسندگان و خوانندگان این اثر وجود داشته و دارد، به‌طوری‌که این تذکره حداقل چهار بار در قرن ۱۰ ق به فارسی ترجمه شده و تذکره‌نویسانی مانند تقی‌الدین اوحدی بلیانی در عرفات‌العاشقین و عبدالله کابلی در تذکره‌التواریخ از طریق همین ترجمه‌ها به‌ویژه لطایف‌نامه از متن اثر امیر علی‌شیر بهره برده‌اند، اما ترجمه‌هایی که تاکنون از مجالس النفایس انجام و چاپ شده است، هیچ‌کدام ترجمه خالص و پایبند به الفاظ آن نیست بلکه هرکدام از آن‌ها ترجمه-تألیف‌اند، نه ترجمه تحت‌اللفظ. در حقیقت هر دو ترجمه

قزوینی و فخری را باید نوعی ترجمه آزاد از اثر امیر علی شیر دانست که ترجمه قزوینی آزادانه‌تر از ترجمه فخری است. در این ترجمه‌ها سرگذشت برخی از شاعران اصلاً ترجمه نشده یا دیباچه کتاب همراه با ابیات جغتایی مجلس هشتم حذف شده است. علاوه بر این حذفیات، برخی جملات جغتایی در ترجمه‌ها طور دیگری برگردان شده و یا اینکه مترجمین جملات یا سرگذشت‌هایی را به ترجمه خود افزوده‌اند که در متن جغتایی مجالس النفایس وجود ندارد. نمونه‌های زیر گواه حذفیات، اضافات و تغییرات راه‌یافته به ترجمه‌های قزوینی، فخری، شاه‌علی و دستیار است:

۲-۸-۱) حذفیات ترجمه‌ها:

در مجالس النفایس مذکور است که مولانا مشرقی «درویش کیشی ایردی» (امیر علی شیر نوایی، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۷ ر) [مردی درویش بود] یا مولانا هوایی «هری دافوت بولدی» (همان) [در هری فوت شد] یا مولانا محمد عرب «خیالی میر حیدر خیالی بارغان ساری باردی» (همان، گ. ۶۶۴ پ) [خیالش جانب خیال میر حیدر می‌رفت] یا میر مفلسی «طبعی خوب ایردی» (همان) [طبعش خوب بود]، اما جملات اول و دوم در ترجمه قزوینی (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۴) و جملات سوم و چهارم در ترجمه فخری حذف شده است (همان، ۱۴۰۰، ص. ۱۴۶).

همچنین امیر علی شیر ذکر کرده که مولانا قدسی «شیرین‌گوی کیشی ایرمیش... آنداق کیم آغزی دین سو بارور ایردی و ضبط قیلا آلماس ایردی» (همان، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۱ پ) [مردی شیرین‌گوی بوده است... آنچنانکه از دهانش آب می‌رفت و نمی‌توانست ضبط کند] یا مولانا علی شهاب «اول زمان شعراسی آندین یامان ایلتورلار ایرمیش و مولانا سَری انینک اوغلی دور کیم اوز ییری دا مذکور بولغای» (همان، گ. ۶۶۲ ر) [شعراي آن زمان از او بد می‌برده‌اند- رنجیده می‌شده‌اند- و مولانا سَری پسر اوست که در جای خود مذکور می‌شود] یا مولانا ریاضی «یانا داروغه‌دین قایان قاجیب ایرکانین کیشی بیلماس» (همان، گ. ۶۷۴ پ) [باز از داروغه به کدام طرف گریخته بودنش را کسی نمی‌داند] یا میر سربرهنه «ایریشیب، یوروردا...» (همان، گ. ۶۷۷ ر) [پیروی کرده، در همراهی کردن- عاقل-...]. اما دو نمونه اول در ترجمه شاه‌علی (همان ج، گ. ۴ ر، ۴ پ) و دو نمونه آخر در ترجمه دستیار حذف شده است (همان، ۱۳۹۶، صص. ۹۷، ۱۱۶).

مترجمان مجالس النفایس گاه دایره حذف مطالب این تذکره را وسعت داده و سرگذشت برخی از شاعران را کاملاً حذف کرده‌اند، مثلاً قزوینی سرگذشت محمدعلی شغانی، مقیمی و یاری را حذف کرده و ابیات آنان را به انتهای سرگذشت شاعران ماقبلشان چسبانده است (همان، ۱۴۰۰، صص. ۱۲۷، ۱۶۵، ۲۰۵) یا فخری سرگذشت مشتری، علی دُرْدُز، قانعی و محیی را در مجلس اول حذف کرده است (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۹) یا شاه‌علی از سرگذشت

سید علی هاشمی، محمدعالم و روحی فقط یک بیت و یک جمله را ترجمه کرده و بیشتر مطالبشان را حذف کرده است (همان، ۹۰۶ ق ج، گ. ۴ ر).

۲-۸-۲) اضافات ترجمه‌ها:

در ترجمه قزوینی مذکور است که مولانا لطفی برایم فاتحه‌ای خواند که «سبب تمام فتوحات من آن بود» (امیر علی شیر نوایی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۴) و میر سعید «مرغوب قلوب مردم بوده» (همان، ص. ۱۶۷) یا در ترجمه فخری هم ذکر شده که هجو مولانا جنونی درباره حافظ شربتی «مردم را بسیار خوش آمد» (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۳۳) و امیر شاهی «در حینی که از عالم رفته» (همان، ص. ۱۳۹) وصیت کرده است یا در ترجمه شاه‌علی دو بیت «گر نقاب از روی جان بخش تو یک دم برفت/ رسم مردن دیگر از اولاد آدم برفت»- شیوه عاشق‌کشی رسمی ست خوبان را قدیم/ نوبت من چون رسد ترسم که آن هم برفت» به سرگذشت آذری افزوده و ابیات بعدی مطلع لطفی هم به سرگذشت او اضافه شده است (همان، ۹۰۶ ق ج، گ. ۳ ر)، اما هیچ‌کدام از موارد منقول در مجالس‌النفایس وجود ندارد و از اضافات مترجمین است.

۲-۸-۳) تغییرات ترجمه‌ها:

در مجالس‌النفایس ذکر شده که مولانا خاکی «شعر هم آیتور» (امیر علی شیر نوایی، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۸ پ) [شعر هم می‌گوید] و مولانا آتایی «ترکی گوی ایردی» (همان، گ. ۶۶۹ ر) [ترکی گوی بود]، اما قزوینی این دو جمله را چنین ترجمه کرده است: «طبع نظم نیز داشته» (همان، ۱۴۰۰، گ. ۱۶۲) و «شعر ترکی می‌گفته» (همان، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۴) یا مولانا مشرقی «کاسه‌گرلیک صنعتی غه منسوب ایردی» (همان، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۷ ر) [به صنعت کاسه‌گری منسوب بود] و مولانا محمدمامین «ساده کیشی ایردی» (همان، گ. ۶۶۷ پ) [مردی ساده بود]، اما فخری هم این دو جمله را چنین برگردانده است: «به صنعت کاسه‌گری مشغولی می‌نمود» (همان، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۳) و «از او بسیار سادگی‌ها سر می‌زد» (همان، ص. ۱۶۴) یا مولانا محمد جامی «اخلاق و صفاتی درویشانه و سلوک و روشی بی‌خویشانه» (همان، ۹۰۶ ق الف، گ. ۶۶۳ ر) [اخلاق و صفاتش درویشانه و سلوک و روشش بی‌خویشانه] و امیر شاهی را «آبا و اجدادی دخمه‌سی غه خلائق نی اوترو چیقاریب آنی آخرت ییری کا دفن قیلدیلار» (همان) [در دخمه‌آبا و اجدادش خلائق را برابر برآورده، او را به مکان آخرت دفن کردند]، اما شاه‌علی این دو جمله را چنین ترجمه کرده است: «اخلاق و کردار درویشانه و سلوک و اطوار بی‌خویشانه داشت» (همان ج، گ. ۶ پ) و «آبا و اجداد و قبیله‌اش خلائق را به استقبال برآوردند و او را دفن کردند» (همان) یا میرزاییگ «فرزند مثابه‌سی دا ایردی هم انگا و هم

بو فقیرغه» (همان، گ. ۶۶۹ پ) میرزاییگ [به مثابه فرزند بود هم برای او و هم برای فقیر] و امیر شیخم سهیلی «حمیده اخلاق و پسندیده معاش اطواری دین باهر ایردی» (همان، گ. ۶۷۰ پ) [از اطوارش اخلاق حمیده و معاش پسندیده باهر بود]، اما دستیار این دو جمله را چنین برگردان کرده است: «میرزاییگ به مثابه فرزندش بود» (همان، ۱۳۹۶، ص. ۶۴) و «از اخلاق حمیده و اطوار معاش پسندیده باهر بود» (همان، ص. ۶۷).

۲-۹) روش ترجمه تازه مجالس النفایس

مسلم است که پیش از تدارک ترجمه کامل و درستی از مجالس النفایس باید متن جغتایی آن نخست بر اساس نسخه‌های معتبر و اصح تصحیح علمی شود، زیرا ترجمه از روی متن مغلوپ و ناقص درست و کامل به دست نخواهد آمد. برای دستیابی به متنی از این اثر که یا عین نوشته امیر علی شیر و یا حداقل نزدیک به آن باشد، تصحیحی لازم بود که هم بر اساس نسخه‌های معتبر باشد و هم از شیوه درست و متناسب با نسخه‌ها تبعیت کند. با وجود چنین تصحیحی باز هم لازم است که ترجمه دقیق و موثقی از آن انجام شود که بیشترین پابندی را نسبت به متن جغتایی داشته باشد تا فارسی‌زبانان از طریق آن از محتوای تحت‌اللفظی مجالس النفایس آگاه شوند، زیرا هیچ‌کدام از ترجمه‌های پیشین متن این اثر را لفظ به لفظ ترجمه نکرده‌اند تا مخاطبان بتوانند از طریق ترجمه با متن کتاب و سخنان مؤلف آن ارتباط برقرار کنند، بنابراین شیوه تحت‌اللفظی در ترجمه تازه مجالس النفایس به کار گرفته، سعی شد که دخل و تصرفی در متن ترجمه نشود تا علاوه بر ترجمه دقیق کلمات جغتایی، حتی چینش لغوی و ساختار نحوی آن هم به هم نریزد.

متن مجالس النفایس به ترکی جغتایی است، اما کلمات فارسی و عربی دخیل در ترکی نیز به آن راه یافته که برای فارسی‌زبانان قابل فهم است و نیازی به ترجمه ندارد، بنابراین در ترجمه تازه سعی شد کلمات جغتایی لفظ به لفظ به فارسی ترجمه شود تا محتوای کتاب آنچنانکه امیر علی شیر بیان کرده، به مخاطبان منتقل گردد و اگر توضیحی برای رفع ابهام لازم بود، در [] قرار گرفت. همچنین بعضی از افعال در متن جغتایی به قرینه لفظی و معنوی حذف یا اجزای بسیاری از جملات در نظم و نثر جابه‌جا شده که این ویژگی زبانی - سبکی - جز در اشعار جغتایی - در ترجمه فارسی هم تا حد امکان حفظ شد.

یکی از ظرفیت‌های زبان فارسی کاربرد حروف اضافه و ربط در معانی متعدد است که در بسیاری از متون کهن به کار رفته و برخی از شاعران و نویسندگان معاصر نیز آن‌ها را به کار برده‌اند. این حروف چندمعنا در متون جغتایی نیز به تأثیر از فارسی استفاده شده و امیر علی شیر هم در مجالس النفایس بعضی از آن‌ها را علاوه بر معنای اصلی، در

معنای ثانوی به کار گرفته است که در ترجمه تازه سعی شد تا این حروف طبق همان معنایی که مد نظر مؤلف بوده، ترجمه شود.

۳) نتیجه‌گیری

مجالس النفایس مهم‌ترین مأخذ درباره تاریخ ادبیات فارسی در نیمه دوم قرن نهم و نیمه اول قرن دهم است که بنابر اهمیتی که دارد تاکنون چند بار از ترکی به فارسی ترجمه شده و دو بار نیز تصحیح شده است، اما نه تصحیح‌ها به متن آخرین بازبینی امیر علی شیر نزدیک است و نه محتوای ترجمه‌ها دقیقاً منطبق با نوشته اوست، زیرا ۱- مصححان با روشی نادرست تصحیح التقاطی برخی از ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها را بدون هیچ ضرورتی به متن منتقل کرده‌اند که یا این ضبط‌ها با ضبط‌های نسخه اساس جایگزین شده یا اینکه اصلاً در نسخه اساس ذکر نشده است؛ در عوض بعضی از ضبط‌های نسخه اساس به دلیل نبود در نسخه‌بدل‌ها از متن به پاورقی انتقال یافته است. ۲- مصححان نسخه‌های مجالس النفایس را در تصحیح خود به درستی اولویت‌بندی نکرده‌اند، به طوری که باید هرکدام از آن‌ها دو نسخه توپقایی سرای و وین را به عنوان نسخه اول و دوم به کار می‌بردند، اما غنیوا از نسخه توپقایی سرای و اراسلان هم از نسخه وین استفاده نکرده است. ۳- مصححان در خوانش برخی از ابیات فارسی به دلیل ناآشنایی با شعر فارسی مرتکب اشتباه شده‌اند. ۴- زبان، خط و الفبای دو تصحیح مذکور شاید برای استفاده ترکی‌زبانان مناسب باشد، اما زبان جغتایی و خط و الفبای مخصوص ترکی به‌ویژه نبود ترجمه فارسی در هر دو تصحیح برای فارسی‌زبانان بلااستفاده است. ۵- در هیچ‌کدام از ترجمه‌های مجالس النفایس - آنچنان که باید - پایبندی به متن جغتایی این تذکره رعایت نشده است، زیرا مترجمان یا برخی از سرگذشت‌ها را کاملاً حذف کرده‌اند یا بخش‌هایی از جملات آن‌ها را ترجمه نکرده‌اند؛ در عوض گاه جملاتی را به ترجمه خود افزوده‌اند که در متن جغتایی مجالس النفایس وجود ندارد و گاهی نیز جملات این تذکره را طور دیگری ترجمه کرده‌اند.

کتابنامه

- استرآبادی، م. (۱۳۸۸). فرهنگ ترکی به فارسی سنگلاخ. (تلخیص: ح، م، خوبی). تصحیح: ح، محمدزاده صدیق). یاران.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (ف. ۹۰۶ ق الف). مجالس النفایس. استانبول: مجموعه روان‌کوشکو در موزه توپکاپی سرای. شماره نسخه R. 808/17. [نسخه خطی]. تألیف ۸۹۶ ق، کتابت ۹۰۱ ق.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (ف. ۹۰۶ ق ب). مجالس النفایس. وین: کتابخانه سلطنتی/دولتی. شماره نسخه N. F. 243. [نسخه خطی]. تألیف ۸۹۶ ق، کتابت ۹۰۳ ق.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (ف. ۹۰۶ ق ج). مجالس النفایس. (ش، عبدالعلی، مترجم). کراچی: کتابخانه موزه ملی. شماره نسخه N. C. 1964-8/2. [نسخه خطی]. ترجمه ۹۸۳ ق، کتابت قرن ۱۱ ق.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (۱۹۶۱). مجالس النفایس. (به تصحیح: س، غنی‌وا). فن‌لار آکادیمی‌ه‌سی.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (۱۳۹۶). مجالس النفایس. (ع، دستیار، مترجم). کتابخانه امیر علی شیر نوایی.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (۱۳۹۸). لطایف‌نامه: ترجمه مجالس النفایس. (فخری هروی، مترجم). (تصحیح و تحقیق: ه، بیدکی). بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار با همکاری سخن.
- امیر علی شیر نوایی، ع. (۱۴۰۰). هشت‌بهشت: ترجمه مجالس النفایس. (ح، قزوینی، مترجم). (تصحیح و تحقیق: ه، بیدکی). بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار با همکاری سخن.
- حبیبی، ع. (۱۳۵۵). هنر عهد تیموریان و متفرعات آن. بنیاد فرهنگ ایران.
- صفا، ذ. (۱۳۶۴). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۴. چ ۳. فردوس.
- غفاری قزوینی، ا. (۱۳۴۳). تاریخ جهان‌آرا. به کوشش حسن نراقی. کتابفروشی حافظ.
- گلچین معانی، ا. (۱۳۶۳). تاریخ تذکره‌های فارسی. ج ۲. چ ۲. کتابخانه سنایی.
- Karatay, F. (1961). Topkapi Sarayi Muzesi Kutuphanesi Turckce Yazmalar Katalogu. C. II. Topkapi Sarayi Muzesi.
- Nevayi, A. (2000). *Mecalisu'n-nefayis*. Hazirlayan Kemal Eraslan. Turk Dil Kurumu.
- Levend, A. (1958). "Turkiye Kitapliklarindaki Nevai Yazmalari". *Turk Dili Arastirmalari Yilligi-Belleten*. Num. 6. pp. 127-209.